

Микола Чумак,

доктор педагогічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)

Mykola Chumak,

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine)
chumak.m.e@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9956-9429

УДК 378.1

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОЕКЦІЯ ФЕНОМЕНА «НАВЧАННЯ»

Анотація. У змістовому наповненні статті проблематизовано взаємозалежність процесів пізнання та навчання, що відтворено на рівні вітчизняних історико-педагогічних пошуків попередніх періодів. Окреслено значущість впливу закономірностей пізнання на продуктивність навчання, без урахування яких унеможливується досягнення поставлених освітніх цілей. За посередництвом компаративного аналізу акцентовано увагу на догматичній центрованості навчання в період Середньовіччя, яке в ході поступального розвитку поступилося пояснювально-ілюстративному навчання. Наголошено на проблемному характері «старіння» людських знань, викликаного пришвидшеним суспільним прогресом, що зумовлює необхідність популяризації навчання впродовж життя. Урахування теоретичних узагальнень уможливило співставлення міжособистісної двосторонньої співпраці: навчання учителя та учіння учня. Проведено історіософську паралель між пізнавальною діяльністю учня в процесі навчання та науковим пізнанням ученого-дослідника за обраними критеріями. Репрезентовано низку авторських поглядів на проблему навчального пізнання. Актуалізовано особливості навчального пізнання, зокрема: можливість опанування складного; інтенсифікація процесу навчання; пошук нових і невідомих фактів. Репрезентовано авторські висновки щодо закономірностей аналітико-синтетичної діяльності учнів, перехід від яких уможливив у подальшому теоретичну структурування наочно-дієвого, наочно-образного та словесно-логічного мислення.

Інструментарієм дослідження є історико-педагогічний, поетапно-проблемний, хронологічно-змістовний та порівняльний методи. Використання цілої низки методологічного інструментарію уможливило підсумування того, що феномен «навчання» успішно «циркулює» на рівні основоположних конструкцій – чуттєвого та наочного сприйняття, які прийшли на зміну непродуктивному заучуванню. Підсумовано, що наявний історичний досвід навчання потребує сьогодні системного аналізу та збагачення новими теоретико-методологічними підходами, здатними переформатувати наявну освітню реальність у високопродуктивний навчальний процес.

Ключові слова: навчання, пізнавальна діяльність, учень, учитель.

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PROJECTION OF THE “TEACHING” PHENOMENON

Abstract. The content of the article problematizes the interdependence of the cognition and teaching processes, which is reproduced at the level of domestic historical and pedagogical research of previous periods. The significance of the cognition patterns impact on the productivity of learning is outlined; their absence makes it impossible to achieve educational goals. Through comparative analysis, emphasis is placed on the dogmatic centering of teaching in the Middle Ages, which in the course of progressive development gave way to explanatory and illustrative teaching. Emphasis is placed on the problematic nature of human knowledge “aging,” caused by accelerated social progress, which necessitates the promotion of lifelong learning. Taking into account theoretical generalizations made it possible to compare interpersonal bilateral cooperation: teacher’s teaching and student’s learning. The historiosophical parallel between the cognitive activity of the student in the learning process and the scientific knowledge of the scientist-researcher according to the selected criteria has been made. A number of author’s views on the problem of educational cognition are represented. Features of educational cognition are actualized, in particular: the possibility of mastering difficult issues; intensification of the learning process; search for new and unknown facts. The author’s conclusions on the regularities of analytical-synthetic activity of students are represented, the transition from which enabled further theoretical structuring of visually effective, visually figurative and verbal-logical thinking.

The toolkit for the study was historical and pedagogical, phased-problem, chronological-content and comparative methods. The use of a number of methodological tools made enabled to summarize that the phenomenon of “learning” “circulates” successfully at the level of basic structures - sensory and visual perception, which replaced unproductive learning. It is concluded that the existing historical experience of teaching today needs a systematic analysis and enrichment

with new theoretical and methodological approaches that can reformat the existing educational reality into a highly productive educational process.

Keywords: teaching, cognitive activity, student, teacher.

ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасна школа на порозі осмисленого реформування, яке повинно засновуватися на врахуванні сучасних тенденцій соціокультурного поступу. Таке реформування слід зорієнтувати на підтримання найкращих традицій міжнародного освітнього поступу, який залишив помітний відбиток на розвитку науки й освіти загалом. Проте за незвичних умов поточного соціокультурного зростання підрастаючого покоління актуалізується пошук відповіді на запитання: «Чи достатньою мірою використовується напрацьований вітчизняний та іноземний педагогічний досвід з метою підвищення результативності навчального процесу?»

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики, які торкаються розгляду окресленої проблеми під теоретико-методологічним кутом, увійшли в основу досліджень В. Сиротюка, Є. Коршака, М. Садового, О. Школи, Ю. Краснобокого, М. М'ястковського та інших, однак актуальним залишається аналіз специфічних закономірностей пізнання вихованців у процесі вивчення різних предметів, що уможлиблює переформатувати навчання у високопродуктивний процес з метою досягнення відповідних результатів.

Навчання є дуже складним процесом, сповненим специфічних закономірностей пізнання, облік яких дає змогу перетворити його цілеспрямований і керований результат. У зв'язку з цим проблема налагодження продуктивної міжнародної співпраці, зокрема й задля вдосконалення процесу навчання, залишається пріоритетним завданням на тлі назрілих завдань європейської освітньої інтеграції. Успішність досягнення окреслених завдань уможливується шляхом урахування набутого досвіду попередніх поколінь.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – проаналізувати феномен навчання під історико-педагогічним кутом.

Урахування змістового наповнення мети уможливило формулювання основних завдань дослідження: проаналізувати стан порушеної проблеми; дослідити значущість впливу предмета дослідження на особистісний розвиток вихованця; популяризувати наявний освітній досвід за сучасних умов розвитку України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Усякий процес передбачає рух уперед (від латинського *processus*) і є сукупністю дій, спрямованих на досягнення певного результату. Феномен навчання прямо пов'язаний із рухом учня по шляху пізнання, від незнання до знання, від неповного до повного, від узагальненого до більш точного. У процесі навчання формуються пізнавальні і практичні уміння й навички, відбувається розвиток і виховання учнів. На перший погляд видається, що процес навчання є доволі легким. Насправді ж, навчання – це надто багатогранний процес, який характеризується наявністю специфічних закономірностей пізнання, облік яких дає змогу зробити його цілеспрямованим і керованим, досягти високих результатів. Характер навчального процесу, його зміст та організація об'єктивно залежать від історичних умов життя суспільства, визначаються суспільними потребами, цілями і завданнями виховання, рівнем розвитку науки, техніки, технологій і культури.

У період Середньовіччя навчання носило догматичний характер. Навчальна діяльність учнів обмежувалася механічним заучуванням напам'ять слів учителя, як непорушної істини. Таке навчання давало учням дуже обмежені знання і не сприяло їхньому особистісному розвитку.

На зміну догматичному навчанню прийшло навчання пояснювально-ілюстративне, у ході якого вчитель наводить доведення істинності наукових фактів, законів, застосовує дидактичні засоби. За таких умов учні спочатку осмислюють матеріал, що вивчається, потім відтворюють його своїми словами, запам'ятовують і звикають використовувати набуті знання на практиці. Основою сучасного навчання є свідоме й активне засвоєння знань, формування умінь і навичок, які актуалізують розвиток стійких пізнавальних інтересів. За таких умов і самі потреби в перманентній самоосвіті актуалізують вибір майбутньої професії. Можемо припустити, що сучасне навчання уможлиблює досягти бажаної мети.

Нові вимоги до процесу навчання зумовлені закономірністю сучасного суспільного розвитку, що полягає в об'єктивній необхідності планомірного і цілеспрямованого розвитку творчих здібностей усіх представників нашого суспільства. Небувалою феноменологією вирізняється й прискорений темп розвитку технологій, який приводить до поступового «старіння» людських знань (зокрема, половина отриманого в навчальному закладі запасу знань потребує істотного оновлення кожні 5 – 10 років життя).

У зв'язку з цим, усе більшої значущості набуває орієнтація особистості на саморозвиток. Школа тепер не може дати «одвічний» запас знань на довгі роки, оскільки повинна прищепити потребу до постійного оновлення знань.

У процесі навчання поєднувалися два види діяльності – діяльність учителя (навчання) та учнів (учіння). У тісній взаємодії цих видів діяльності виявляється двосторонній характер тісної міжособистісної співпраці. Прогресивні дидакти минулого неодноразово підкреслювали вагомість педагогічної діяльності вчителя, як організатора та «очільника» навчально-виховного процесу. Високо оцінюючи значення діяльності учителя, відомий педагог А. Дістервег порівняв його із Сонцем, називаючи його джерелом тієї сили, яка приводить у рух усю машину (Дудка Т., 2017).

Проте, визнаючи велике значення викладання, необхідно виразно уявляти всю значущість діяльності учнів, оскільки саме їх ставлення до учіння, їх прагнення до пізнання, усвідомлене і активне використання знань визначають по фіналу успіх спільної справи. Сучасна дидактика розглядає учня не лише як об'єкт навчання, на який

орієнтований учитель, але і як найактивнішого суб'єкта пізнання. У зв'язку з тим, що розвиток учня «перетинається» із його діяльними починами, саме тому і навчання неможливо обмежити лише викладанням.

Учіння як діяльність учнів у процесі навчання є одним із видів пізнання об'єктивного світу. Відома спільність процесу наукового пізнання ученого-дослідника із пізнавальною діяльністю учня полягає насамперед у тому, що зміст та ідейна спрямованість цих видів пізнання залежить від їх гносеологічної основи. З точки зору філософії, в основі процесів пізнання ученого й учня лежить один і той же механізм, природа якого полягає у відтворювально-перетворювальній діяльності людини. Проте пізнання навчальне і наукове зовсім не є ідентичними, між ними є істотні відмінності. Якісна відмінність навчального і наукового пізнання виявляється в тому, що під час наукового пізнання зв'язки між образами й поняттями набагато ширші та виразніші, а результати пізнання більш конкретніші.

На сьогодні в теоретичній скарбниці є чимало трактувань феномену «навчальне пізнання» (Аристова Л. П., 1968; Крутецкий В. А., 1972). Так, окремі дидакти специфіку навчального пізнання бачать у тому, що живе споглядання, практика в процесі навчання відіграють лише роль допоміжного засобу для підвищення інтересу учнів до знань і формування умінь і навичок; інші стверджують про наявність у пізнанні ученого мотивацій (зокрема, відомих обґрунтувань і фактів, що вивчаються), які начебто відсутні в пізнавальній діяльності учня, що охоплює лише готові результати наукового пізнання; треті говорять, що навчальне пізнання, на відміну від пізнання наукового, планується і здійснюється за цілеспрямованого покрокового керівництва (Аристова Л. П., 1968; Крутецкий В. А., 1972).

На основі викладеного стає зрозумілим, що навчальне пізнання розглядається як відтворювально-споглядальна діяльність. Тим самим ігнорується відтворювально-перетворювальна сутність процесу учіння, що вбачає специфіку навчального пізнання в тому, що воно не досягає рівня конкретності, властивого пізнавальній діяльності дорослої людини, особливо вченого-дослідника. Пояснюється це недостатністю фактичного матеріалу (деталей, образів, понять) і вміння установлювати між ними необхідні зв'язки і залежності. Зрозуміло, що така «недостатність» не має абсолютного характеру. Таким чином, зміни умов спілкування учня із навколишнім світом завдають істотного впливу на його пізнавальну діяльність.

Дидактичними дослідженнями, наприклад працями Л. Аристової, установлені такі особливості навчального пізнання учнів, як:

- можливість опанування складних понять при порівняно малому життєвому досвіді;
- інтенсифікація процесу навчання, що відбувається на основі зростаючого рівня його змісту і темпів його розвитку;
- пошук учнями нових і невідомих фактів (Аристова Л. П., 1968).

Дидактика під час вивчення пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання використовує досягнення психології навчання, яка займається вивченням психічної діяльності учнів у процесі учіння. Завдяки такому комплексному підходу до освоєння психологічних закономірностей процесу учіння та переосмислення індивідуальних і типових особливостей учнів вдається підвищити результативність навчальної діяльності.

К. Ушинський, рекомендуючи вчителям творчо використовувати психологічні закономірності, писав: «Ми не говоримо педагогам – поступайте так чи інакше; але говоримо їм: вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви хочете управляти, і поступайте з цими законами і тими обставинами, в яких ви хочете їх прикласти» (Ушинский К. Д., 1987).

У процесі засвоєння знань важливу роль відіграє аналітико-синтетична діяльність, а також такі розумові операції, як узагальнення, абстрагування і конкретизація. Зокрема, аналіз нерозривно пов'язаний із синтезом – практичним або уявним поєднанням частин або властивостей об'єкта, що вивчається, у єдине ціле.

Учені-дослідники Н. Менчинська та Д. Богоявленський, аналізуючи загальні закономірності аналітико-синтетичної діяльності учнів, довели, що на початковому етапі навчання аналіз зазвичай не супроводжує синтез, бо є неповним та поверхневим (Богоявленский Д. Н., & Менчинская Н. А., 1960; Менчинская Н. А., 1970). Унаслідок цього й узагальнення буде неповноцінним, заснованим на неістотних, випадкових ознаках. У міру ускладнення рівнів навчання спостерігається й підвищення рівня аналітико-синтетичної діяльності учнів. Поступово аналіз розвивається від наочно-дієвого, наочно-образного до словесно-логічного, завдяки цьому і синтез стає повнішим і багатобічним. Розвитку аналітико-синтетичної діяльності сприяє ознайомлення учнів з прийомами аналізу або синтезу.

Уявне виділення й об'єднання загальних істотних сторін предметів або явищ називають узагальненням. Правильні узагальнення в процесі навчання утворюються на основі аналізу конкретних фактів – будуються індуктивно. Критерієм рівня оволодіння учнями певним матеріалом є так зване перенесення засвоєних операцій, тобто використання їх у нових умовах.

Дидактика і психологія приділяють велику увагу проблемі перенесення, частинним випадком якого є застосування знань. У явищі перенесення необхідно розрізняти таке: особливості виконання (як відтворюються засвоєні знання, вміння і навички); умови, які створюються особливостями самого завдання на перенесення; умови перенесення, які залежать від характеру навчання, яке передуює перенесенню); особистісний чинник (вплив інтересу, індивідуальних відмінностей тощо) (Крутецкий В. А., 1972).

Узагальнення тісно пов'язане з абстрагуванням – розумовою операцією, що полягає у виключенні з об'єктів пізнання одних його властивостей і виділення інших, які уможливають проникнути в сутність предметів чи явищ, що вивчаються (Дудка Т., & Бондарина Л., 2014; Чумак М., 2019).

Близькою до абстракції є розумова операція, яка має назву «конкретизація». За допомогою конкретизації розкривається зміст наукових абстракцій, які відображають окремі сторони конкретних фізичних об'єктів у

відокремленні від інших їх сторін і властивостей. При абстрагуванні об'єкти втрачають свою цілісність; пізнання ж лише тоді істинне, коли воно конкретне, коли воно розкриває певні об'єкти реальної дійсності в цілісній єдності їх сторін. Продуктивність опанування знань досягається лише в тому випадку, коли абстрактні поняття отримують конкретизацію крізь призму низки фактів.

Перехід мислення від абстрактного до конкретного виявляється не менш важким, аніж рух думки від конкретного до абстрактного. Такі труднощі певною мірою посилюються тим, що джерелом формування знань учнів може бути не лише конкретно-чуттєве сприйняття, але і виражені у словах поняття, що мають відносно відволікаючий зміст. Наочний досвід у процесі навчання не завжди є первинним, інколи він може відігравати й допоміжну роль.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Урахування наявного історичного досвіду навчання потребує його системного аналізу та збагачення новими теоретико-методологічними підходами, здатними переформатувати наявну освітню реальність у високопродуктивний навчальний процес. Перспективним напрямом сучасних дослідницьких пошуків повинні послугувати персоніфіковані розвідки, які розкривають усю глибинність галузевого розвитку під впливом особистісних ініціатив та зовнішніх імпульсів міжгалузевого співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аристова, Л.П. (1968). Активность учения школьника. Москва : Просвещение.
- Богоявленский, Д. Н. & Менчинская, Н. А. (1960). Психология учения. Психологическая наука в СССР. М. : Наука. Т. 2. 286–336.
- Данилов, М. & Есипов Б. (1963). Обучения школьников приемам самостоятельной работы. М. : Учпедгиз.
- Дудка, Т. & Бондарина, Л. (2014). Ступенева підготовка фахівців у розрізі вітчизняного та зарубіжного освітнього досвіду ХХ – початку ХХІ століть. Обрії: науково-педагогічний журнал, Івано-Франківськ : РВВ ОІППО, 2 (39), 8–11.
- Дудка, Т. Ю. (2017). Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен: [монографія]. Київ-Херсон : ФОП Гринь Д.С.
- Крутецкий, В.А. (1972). Основы педагогической психологии. Москва : Просвещение.
- Менчинская, Н. А. (1970). Обучение и развитие младших школьников. Москва : Педагогика.
- Ушинский, К.Д. (1987). Собрание сочинений. Киев : Высшая школа. Т.8.
- Чумак, М. (2019). Внесок українських педагогів-фізиків у розвиток вітчизняної освіти та науки (перше двадцятиріччя ХХ століття). Освітній дискурс: збірник наукових праць. Київ: Видавництво «Гілея», 15 (7–8), 66–75.

REFERENCES

- Aristova, L.P. (1968). Aktivnost ucheniya shkolnika. Moskva : Prosveschenie.
- Bogoyavlenskiy, D.N. & Menchinskaya, N. A. (1960). Psihologiya ucheniya. Psihologicheskaya nauka v SSSR. M. : Nauka, 2, 286–336.
- Danilov, M. & Esipov B. (1963). Obucheniya shkolnikov priemam samostoyatelnoy raboty. M. : Uchpedgiz.
- Dudka, T. & Bondaryna, L. (2014). Stupeneva pidhotovka fakhivtsiv u rozrizi vitchyznianoho ta zarubizhnoho osvitnoho dosvidu KhKh – pochatku KhKhI stolit. Obrii: nauково-pedahohichniy zhurnal, Ivano-Frankivsk : RVV OIPPO, 2 (39), 8–11.
- Dudka, T. Yu. (2017). Prosvitnytskyi turizm yak istoryko-pedahohichniy fenomen: [monohrafiia]. Kyiv-Kherson : FOP Hryn D.S.
- Krutetskiy, V.A. (1972). Osnovy pedagogicheskoy psihologii. Moskva : Prosveschenie.
- Menchinskaya, N.A. (1970). Obuchenie i razvitie mladshih shkolnikov. M. : Pedagogika.
- Ushinskiy, K.D. (1987). Sbranie sochineniy. Kiev : Vysshaya shkola, 8, 55.
- Chumak, M. (2019). Vnesok ukrainskykh pedahohiv-fizykov u rozvytok vitchyznianoi osvity ta nauky (pershe dvadtsiatyrichchia XX stolittia), Osvitniy dyskurs: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vydavnytstvo «Hileia», 15 (7–8), 66–75.

Статтю подано до редколегії 27.01.2020 р.
Рекомендовано до друку 12.02.2020 р.